

Усанова Н.А., Саматова А.А.

КЫРГЫЗ ЭЛДИК ПЕДАГОГИКАСЫНДА БАЛАНЫ
ДЕНЕ ЖАКТАН ТАРБИЯЛООНУН АКТУАЛДУУ МАСЕЛЕЛЕРИ

Усанова Н.А., Саматова А.А.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ
РЕБЕНКА В КЫРГЫЗСКОЙ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКЕ

N. Usanova, A. Samatova

CURRENT ISSUES OF PHYSICAL EDUCATION OF THE CHILD
IN THE KYRGYZ NATIONAL PEDAGOGY

УДК: 373.51

Бул макалада баиталгыч класстын окуучуларын дене жактан өнүктүрүүдөгү, ден соолугун чыңдоодогу элдик көз караштардын жыйындысы, дене жактан тарбиялоодогу элдик каада-салттар талдоого алынды. Кыргыз элдик педагогикасындагы жаш муундарды дене жактан тарбиялоо, ден соолугун чыңдоо, дене жактан өнүктүрүү маданияты жөнүндөгү көз караштарды иликтеп системалаштыруу, анын балдарды тарбиялоодогу ордун анык көрсөтүүдө турат. Ошондой эле, кыргыз элдик педагогикасындагы баиталгыч класстын окуучуларынын ден соолугун чыңдоо, дене жактан өнүктүрүү, тарбиялоонун жалпы билим берүү системасында ээлеген орду аныкталды. Кыргыз элдик педагогикасындагы дене жактан тарбиялоо боюнча элдик түшүнүктөрдү системалаштыруу, кенже мектеп окуучулары үчүн кыргыз элдик оюндардын ордун көрсөтүү, курактык өзгөчөлүктөрүнө карата аларды классификациялоо аркылуу баиталгыч класстардын окуучуларын дене жактан тарбиялоодогу кыймылдуу оюндардын орду иликтөөгө алынды.

Негизги сөздөр: ден соолукту чыңдоо, сергек жашоо, дене жактан өнүктүрүү, элдик педагогика, жаш курак, элдик оюндар, активдүүлүк, дене тарбия.

В данной статье проанализирована совокупность народных воззрений в физическом развитии, укреплении здоровья учащихся начальных классов, народные традиции физического воспитания. В основе кыргызской народной педагогики лежит изучение и систематизация представлений о культуре физического воспитания, укрепления здоровья, физического развития подрастающего поколения, ее роли в воспитании детей. Также определено место Кыргызской народной педагогики в системе общего образования по укреплению здоровья, физическому развитию, воспитанию учащихся начальных классов. В Кыргызской народной педагогике изучено место подвижных игр в физическом воспитании учащихся начальных классов через систематизацию народных понятий по физическому воспитанию, определено место кыргызских народных игр для младших школьников, их классификация по возрастным особенностям.

Ключевые слова: укрепление здоровья, здоровый образ жизни, физическое развитие, народная педагогика, возраст, народные игры, активность, физическая культура.

This article analyzes the totality of folk beliefs in physical development, health promotion of primary school students, folk traditions of physical education. The basis of Kyrgyz folk pedagogy is the study and systematization of ideas about the culture of physical

education, health promotion, physical development of the younger generation, its role in the education of children. The place of Kyrgyz folk pedagogy in the system of general education for health promotion, physical development, and education of primary school students is also determined. In Kyrgyz folk pedagogy, the place of outdoor games in the physical education of primary school students is studied through the systematization of folk concepts on physical education, the place of Kyrgyz folk games for younger schoolchildren is determined, and their classification by age characteristics is determined.

Key words: health promotion, healthy lifestyle, physical development, folk pedagogy, age, folk games, activity, physical culture.

Калктын саламаттыгын чыңдоо жана активдүү жашоосун жогорулатуу проблемасы медиктердин, педагогдордун, коомчулуктун жана мамлекеттин көңүл бурган предмети болгон жана боло берет. Бул өзгөчө проблеманы ийгиликтүү чечүү азыркы учурда өзгөчө актуалдуулукка ээ болду, себеби акыркы жылдарда жаралган саясий, экономикалык жана идеологиялык кырдаал Кыргызстандын элинин бардык топторунун жана категорияларынын ден соолук көрсөткүчтөрүнүн начарлашына алып келди. Дене тарбиясы жана спорт адамдын ден соолугуна жана ишмердүүлүгүнө, баалуулуктар багытына оң таасирин тийгизгени белгилүү. Тилекке каршы, статистикалык маалыматтар боюнча биздин республикабызда калктын 6-8ден төмөн пайызы гана дене тарбиясы менен дайыма машыгат, ушул эле учурда экономикалык жакшы өнүккөн өлкөлөрдө бул көрсөткүч 60%га жетет [1, 2-8-бб.].

Кыргыз Республикасында калктын дене тарбиясынын деңгээли өнүккөн өлкөлөргө салыштырмалуу төмөн. Окуучу балдардын ден соолугунун (физикалык, психикалык, биологиялык) өнүгүшүнүн абалы өзгөчө курч жана токтоосуз чечүүнү талап кылган проблема. Балдардын, өспүрүмдөрдүн жана жаштардын көпчүлүк бөлүгүнүн дене тарбиялык өнүгүүсү, дене тарбиялык даярдыгы жана функционалдык мүмкүнчүлүктөрү каралган курактын нормативдик көрсөткүчтөрүнөн артта калышы жана дал келбеши адистер (педагогдор, врачтар) тарабынан белгиленген.

Жалпы билим берүүчү мектептерде жана кесиптик окуу жайларында окуу мезгилинде бул көрсөткүчтөрдүн төмөндөө тенденциясы байкалат, атайын медициналык топко киргизилген окуучу жаштардын санынын өсүшү байкалат [3, 24-б.]; [4, 24-б.]; [5, 18-б.]; [6, 8-14-бб.].

Изилдөөчүлөрдүн дээрлик бардыгы муну студенттердин кыймыл активдүүлүгүнүн төмөнкү деңгээли менен байланыштырат [7, 23-б.] Буларды эсепке алуу менен Кыргыз Республикасынын «Дене тарбиясы жана спорт, кыргыздын улуттук спорт түрлөрү жана оюндары жөнүндөгү» мыйзамында, мамлекеттик саясаттын дене тарбиясы чөйрөсүндөгү башкы максаты болуп, улуттун ден соолугунун чыңдалышы, калктын сергек жашоо образынын калыптануусунун, руханий бай, моралдык жактан таза жана дене тарбиясы жеткиликтүү жаш муунду тарбиялоо иш-чаралары баса белгиленген.

Мындай шартта дене тарбиясынын окуу-илимий дисциплина жана инсандын ар тараптуу өнүгүүсүнүн жана калыптануусунун ажырагыс бөлүгү катары статусу жогорулайт. Кыргыз Республикасынын «Дене тарбиясы жана спорт жөнүндө», «Кыргыздын улуттук спорт түрлөрү жана оюндары жөнүндө» мыйзамдардын, алардын ишке ашышын конкреттештирген инструкциялык жана программалык документтерде негизги багытты мектепте дене тарбия сабактарынын көлөмүн жана мазмунун аныктаган жалпы билим берүүчү жана кесиптик окуу жайлардын бардык деңгээлдеринде дене тарбиясынын гумандуу багыты негизги принципалдуу жобо катары аныкталган.

Ишмердүүлүктүн бул багыты, биздин көз карашыбызча, көбүрөөк келечектүү, себеби илимий изилдөөлөрдүн жыйынтыгы көрсөткөндөй 1-4-класстарда окуу планы боюнча бөлүнгөн жумасына эки сааттык милдеттүү сабактын алкагында инсандын дене тарбиясын калыптандыруунун максатына жетүү толук мүмкүн эмес. Буга байланыштуу дене тарбиялык ишмердүүлүгүн өз алдынча уюштуруудагы даярдыктардын жетишсиздиги менен шартталган, ошондуктан дене тарбия сабагына өз алдынча даярданууда көпчүлүк башталгыч класстардын окуучулары олуттуу кыйынчылыктарга дуушар болорун бир катар адистер белгилешет.

Башталгыч класстардын окуучуларын дене жактан тарбиялоону элдик педагогиканын негизинде калыптандыруунун жолдору: Элдик педагогика миллиондогон адамдардын акыл чабыттарынан, турмуштук сабактарынан жаралып, эчен муундардын элегинен өтүп, иргелип, тандалып, байып отуруп соңку

урпактардын уңгулуу дөөлөттөрүнө, тарбия маданиятына айланган. Демек, элдик педагогиканын жаратманы да, мураскери да – эл.

Элдик педагогика бөбөктөрдөн баштап өбөктөгөн карыларга чейин, баарына тиешелүү, баарына түшүнүктүү билим, өрнөктүү тажрыйба. Анын мазмуну жалпы журттун максат-мүдөөсүнө төп жана ортоктош. Ошондуктан, элдик педагогика эчен кылым бою бүтүн улуттун оюна айбат, боюна кайрат берип анын рухун асылдандырып, белгилүү өлчөмдө улуттук идеологиянын милдетин да өтөп келген. Ал ондогон кылымдар бою чогултулуп келген нарк нускалуу каада-салт, кудурети күчтүү руханий дарамет.

Элдик педагогикада дене жактан тарбиялоонун башаты болуп үй-бүлө эсептелинген. Дене жактан тарбиялоо балдардын жаш чагынан тартып кыймыл активдүүлүгүн өнүктүрүүгө жана ден соолугун чыңдоого багытталган.

Башталгыч класстарда ойнотулуучу кыймылдуу оюндар:

Кыргыз эли ат жалында эркин ойноп, көчүп конуп жүрүүгө шай жаралган жоокер элдин кулк-мүнөзүнө, улуттук өзгөчөлүгүнө жараша сандаган кыймылдуу оюндарды ойлоп табышкан. Ал оюндар азыр биз жашап жаткан күндөргө да жетип, кай бирлери социалдык мазмунга жараша өзгөрүүлөргө дуушарланган. Негизинен ал оюндарда элдин ой-тилеги, үмүтү, кубанычы, өкүнүчү, эркиндик-тендикке умтулуусу, адилеттик, акыйкаттык үчүн болгон күрөшү камтылган. Ал оюндардан элдик педагогикасынын мыкты үлгүлөрү, элдик терең философиялык көз караштар, улуттук өзгөчөлүк көрүнүп турган. Баарынан да калкты дене түзүлүш жактан жеткилең тарбиялоодо, кооздукка, сулуулукка умтулууда бирден-бир курал – бул кыймылдуу оюндар, ыр-күүлөр, санат-санжыралар, жаңылмачтар, табышмактар болгонун эч ким тана албас.

Элдик оюндар көңүл ачууда, маданияттуу эс алууда, бош убакытты өткөрүүдө, денени чыңдоодо гана чоң мааниге ээ болбостон, өспүрүмдөрдүн руханий дүйнөсүн калыптандыруунун, аларга патриоттук тарбия берүүнүн улуттук маданияттарды жакындаштыруунун жана өз ара байытуунун да маанилүү каражаты болуп эсептелет. Оюндарды адамзаттын көп кылымдык маданиятын сактап келаткан кенч катары да бааласак болот.

Улуттук оюндар элдик тарбиянын ажырагыс бөлүгү. Оюндар өспүрүмдөрдү эл-жерин, мекенди сүйүүгө, адептүүлүккө, эмгекчилдикке, акыл-эстүүлүккө, баатырдыкка, дене жаганынан чың болшуна тарбиялайт. Ошентип эл арасынан жыйналган элдик оюндарды казынаны кайра иштеп чыгып, элдин кеңири

катмарына сунуш кылууда негизинен төмөндөгүдөй классификацияны туура табышкан:

1. Басып жүрүп ойнолуучу оюндар.
2. Секирип жүрүп ойнолуучу оюндар.
3. Аспаптарды атып, таштап, ыргытып жана чертип ойнолуучу оюндар.
4. Кар үстү менен жана музда жылгайк тээп жүрүп ойнолуучу оюндар.
5. Боортоктоп жылып, жармашып чыгып, тоскоолдуктардан өтүп ойнолуучу оюндар.
6. Тең салмакты сактап ойнолуучу оюндар.
7. Уруп жана тээп ойнолуучу оюндар.
8. Оордуктарды көтөрүп жана аны бир жерден экинчи жерге алып барып ойнолуучу оюндар.
9. Жекеме-жеке чыгып ойнолуучу оюндар.
10. Сүзүп жана суу ичинде ойнолуучу оюндар.
11. Ат үстүндө баратып ойнолуучу оюндар.
12. Жалпы көнүгүүчү жана башка оюндар.
13. Эриккенди жазуучу оюндар.
14. Аң улоону туураган оюндар.
15. Сөз менен ойноо оюндары.
16. Эмгек үстүндө жана ырым-жырым оюндары.
17. Оңөргө байланышкан оюндар.
18. Денени чыңалтуучу оюндар.

Кыргыз элинде кеңири таркаган кыймылдуу оюндардын айрымдарына токтолсок, алар төмөнкүлөр: «Ала күчүк», «Бөрү, кой, карышкыр оюн», «Бүркүт тумшугу», «Көлгө түшмөй» жана башка. «Ордо» оюну бир кыйла байыркы оюндарга кирерин археологиялык ачылыштар далилдеген. Ал эми «Ашкабак чапмай», «Шерик сурамай», «Жолук таштамай» сыяктуу оюндары кыргыз элинин үрп-адаттары менен байланыштуу. «Ат үстүндө ойноо», «Эр оодарыш», «Эр сайыш» сыяктуу оюндар аскердик оюндардын түрүнө кошулат да байыркылардан болуп саналат. «Күрөш», «Кыз куумай», «Селкинчек» жана башка жөнүндө кыргыз элинин элдик оозеки чыгармачылыгына тиешелүү болгон чыгармаларда жана байыркы жазуу булактарында катылып жана жазылып кеткен. Элдик кыймылдуу оюндардын айрымдарына токтолуп кетели.

«Тушоо кесмей» оюнунун мазмуну төмөндөгүчө: Оюнчулардын саны 5-10 киши. Оюнга катышуучулар 40-50 метр аралыкта бир катар болуп турушуп, оюндун шарты жөнүндө сүйлөшүп алышат. Оюнчулардын бирөөсүнүн буйругу боюнча баары буту тушалган бөбөктү көздөй жүгүрүшөт. Биринчи келген оюнчу кесет. Тушоо кескен оюнчуга байге берилет. Оюн күчтүүлүккө, шамдагайлыкка тарбиялап, тартипти сактоого жана салтты үйрөтөт.

«Жоолук таштамай» оюну. Оюнда жумшак эшилген жоолукча колдонулат. Оюндун жүрүшүндө балдар уй мүйүз тартып, тегеректеп турушат. Биринен

биринен бир кадам алыстыкта отурушат. Оюнду башкаруучу жоолукту колго алып, отургандарды айлана жүгүрүп бара жатып, жоолукту бирөөнүн артына билдирбей акырын таштап кетет да, тегеректи бойлоп чуркай берет. Эгерде артына жоолук ташталган бала сезип калса, ордунан туруп жоолукту алып, таштап кеткен баланын артынан кууп жөнөйт. Жоолукту таштаган бала бош орунга отура калат, эгерде ал үлгүрбөй калса аны жоолук менен чаап, андан ары дагы бирөөгө жоолукту таштайт. Оюн шамдагайлыкка, тездикке, айлананы байкай билүүгө, сезгичтикке, токтоолукка үйрөтөт.

Көрүнүктүү советтик педагог А.П. Усова адеп тарбиясынын каражаты катары элдик кыймылдуу оюндарды жогору баалаган. «Элдик кыймылдуу оюндар коллективдүү оюндар болуп саналат, бүткүл коллективдин алдында жоопкерчилик сезимине тарбиялайт. Ошону менен бирге бул оюндарда балдардын өз алдынчалыгы жокко чыгарылбайт. Баладагы ар турдүү пайдалуу сезимди ойготот. Элдик оюндар баланын акылына, мүнөзүнө, эркине таасир тийгизип, адеп сезимин өстүрөт, дене түзүлүшүн чыңдайт. Балдардын мүнөзүндө кездешүүчү токтоолук, чечкиндүүлүк, адептүүлүк, активдүүлүк, туруктуулук сыяктуу пайдалуу сапаттарды калыптандырууда бир катар тарбиялык иш каражаты болуп дидактикалуу оюндар жана кыймылдуу оюндар эсептелет. Кыргыз элине кеңири жайылтылан кыймылдуу оюндарда жана дене жактан өнүктүрүүчү көнүгүүлөрдө кыргыз элинин дене тарбия маданиятына тиешелүү болгон касиеттер чагылдырылган. Бул оюндарда жана көнүгүүлөрдө кыргыз элинин көчмөндүк турмушуна тиешелүү болгон жашоо шарты, эмгек ишмердүүлүктөрү жана үрп-адаттары чагылдырылган. Эмгек ишмердүүлүгүнө элдин аң-улоочулук менен, мал чабачылыгы менен ошондой эле дыйканчылык менен күн өткөрүүсү кирген. Кыргыз элинин байыркы жана элге кеңири таркаган кыймылдуу оюндарынын жана дене жактан өнүктүрүүчү көнүгүүлөрүнүн этнопедагогикалык мааниси чоң. Булар элдин руханий байлыгы жана элдик маданияттын бир бөлүгү болуп саналат. Алар укумдан-тукумга келе жаткан көнүмүш салт жана адат болуп калган. Кыргыз элинин дене жактан өнүктүрүүчү көнүгүүлөрү ден соолукту чыңдоо үчүн, кыймыл жөндөмдүүлүктөрүн жана навыктарын өнүктүрүү үчүн колдонулган атайын кыймылдар болуп эсептелет. Кыргыз элинин кыймылдуу оюндарына жана дене жактан өнүктүрүүчү көнүгүүлөрүнө тиешелүү болгон педагогикалык касиеттер төмөнкүлөр:

Кыймылдуу оюндар жана көнүгүүлөр ойноочулардын жана аткарып жаткандардын ички сезимине жана эркине таасир этет.

Алардын активдүүлүгүн, туруктуулугун, жоопкерчилигин жана эмгек ишмердүүлүгүнө берилгендигин жогорулатат.

Оюн ийилчээктикке, күчтүүлүккө, шамдагайлыкка тарбиялайт. Кыймылды так аткарууга, таамай мээлөөгө үйрөтөт.

Адабияттар:

1. Анаркулов Х.Ф., Кыргыз эл оюндары / Бишкек
2. Анаркулов Р.П. Кыргыз элдик педагогикасындагы баланы дене жактан тарбиялоо / пед. илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу учун жазылган диссертациянын авторефераты/ Москва, 1985.
3. В.М. Минияров «Экспериментальное обоснование дифференцированного использования средств и методов физической культуры в формировании организаторских способностей студентов» М.
4. Друзьянов И.И. Теоретический аспект формирования профессионально-личностной культуры студентов в процессе физической подготовки. Материалы 2 ой всероссийской научно-практической конференции. – Тольятти, 2012.
5. Анохин П.К., Биология и нейрофизиология условного рефлекса М., Медицина.
6. Асанов Т.О. Учебная программа по кыргызской национальной спортивной борьбе кураш для студентов вузов Б., 2004.
7. Бальсевич Б.К. Физическая подготовка в системе воспитания культуры здорового образа жизни человека М., 1990.
8. Байышова Г.Ж., Мамышов К.Ч. Организация и проведение этнопедагогической практики в подготовке педагогических кадров. Известия ВУЗов Кыргызстана. 2019. №. 4. С. 48-51.
9. Турсунбекова С.М. Здоровый образ жизни и физическое состояние детей 8-9 лет (эксперимент-констатация). Известия ВУЗов Кыргызстана. 2013. №. 5. С. 235-238.
10. Турсунбекова С.М. Педагогические предпосылки формирования основ здорового образа жизни детей 8-9 лет в образовательном процессе по физической культуре. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2012. №. 8. С. 259-262.